

Сучасні підходи до правосуддя, дружнього до дітей

Наталія Жила

науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3535-5306>, e-mail: nataliazhila@gmail.com

Оксана Чала

науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0328-599X>, e-mail: KseniyaBezrp@gmail.com

Вікторія Гроховська

науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3719-926X>, e-mail: viktoriagrohovskaya@gmail.com

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, передбачають гарантування державами-членками ефективного здійснення прав дітей і першорядної уваги до їхніх інтересів. Законодавство України наголошує, що суд має сприяти створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, передбачених національними законами й міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, а також що такі особи мають додаткові гарантії в разі участі в кримінальному провадженні. Дітей наділено правом на першорядну увагу до їхніх інтересів під час ухвалення щодо них будь-яких рішень як у державній, так і в приватній сфері (за Конвенцією про права дитини). У Зауваженнях загального порядку № 14 (2013) про право дитини на приділення першорядної уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів ідеться, що найкраще забезпечення інтересів дитини — це право, принцип і правила процедур, які ґрунтуються на оцінюванні всіх елементів, що відображають інтереси дитини або дітей у конкретних обставинах.

Ключові слова: Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи; стандарти та рекомендації у сфері правосуддя, дружнього до дитини; системи правосуддя, дружнього до дітей; керівні принципи правосуддя, дружнього до дітей.

Current Approaches to Child-Friendly Justice

Nataliia Zhyla, Oksana Chala, Viktoriia Hrokhovska

The Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child-Friendly Justice require member states to ensure the effective implementation of children's rights and to give primary consideration to the best interests of a child. Ukrainian legislation emphasises that courts should contribute to creating proper conditions for minors to exercise their rights

under national laws and international agreements, for which the Verkhovna Rada of Ukraine has given its consent. It also states that such persons should have additional guarantees when participating in criminal proceedings. Under the Convention on the Rights of the Child, children are given primary consideration in all decisions concerning them, both in the public and private sectors. General Comment No. 14 (2013) affirms the child's right to have his or her best interests prioritized, and states that the best interests of the child constitute a right, a principle, rules of procedures, based on an assessment of all elements reflecting the child's or children's interests in a specific context.

Keywords: *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe; standards and recommendations in the field of child-friendly justice; child-friendly justice system; leading principles of child-friendly justice.*

Діти стикаються із системою правосуддя по-різному. Це може стосуватися сімейних справ (розлучення або усиновлення), адміністративного правосуддя (питань громадянства або імміграції), кримінального правосуддя (у ролі жертв, свідків або виконавців злочинів). Стикаючись із системою правосуддя, діти опиняються у страшному світі дорослих, який вони не можуть зрозуміти. Тому необхідно адаптувати правосуддя до їхніх потреб.

Рада Європи створила різноманітні стандарти та рекомендації у сфері правосуддя, дружнього до дитини. Ці стандарти спрямовані на вдосконалення системи правосуддя та її адаптацію до конкретних потреб дітей, що передбачає створення системи правосуддя, яка гарантує повагу до всіх прав дітей і їх ефективне здійснення. Найповніший набір стандартів щодо правосуддя, дружнього до дитини, містять Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини [1].

Правосуддя, дружнє до дитини, — це правосуддя, яке гарантує повагу й ефективне здійснення прав усіх дітей на найвищому рівні, беручи до уваги названі далі принципи, і з на-

лежним урахуванням рівня зрілості та сприйняття дитини, а також обставин справи. Це, зокрема, правосуддя, яке доступне, відповідне віку, швидке, добре виконане, адаптоване та націлене на задоволення потреб і прав дитини, яке поважає права дитини, зокрема права на справедливий судовий розгляд, на участь і розуміння судового розгляду, на повагу до приватного та сімейного життя, честі та гідності. Поняття «правосуддя, дружнє до дітей» ширше, аніж фактична система правосуддя й судового розгляду. Воно призначене для всіх фахівців, що працюють з дітьми під час і поза судовим розглядом. Такі органи, як поліція, соціальні служби й служби охорони психічного здоров'я також відповідальні за те, щоб зробити правосуддя більш дружнім до дітей. Згадані вище Керівні принципи прагнуть забезпечення обізнаності та неухильного дотримання прав дітей усіма цими фахівцями.

Рада Європи ухвалила Керівні принципи про правосуддя, дружнє до дитини, спеціально для того, щоб правосуддя завжди було доброзичливим до дітей, незалежно від того, хто вони і що вони зробили. Ураховуючи,

що друг — це той, хто добре ставиться до вас, хто вам довіряє і кому можна довіряти, хто слухає, що ви говорите, і кого ви слухаєте, який вас розуміє і якого ви розумієте. Істинний друг також має мужність сказати вам, коли ви помиляєтесь, і залишається з вами, щоб допомогти виробити рішення. Система правосуддя, дружня до дитини, має прагнути дотримувати цих ідеалів.

Неодноразові допити, оточення та процедури, що залякують, дискримінація — безліч подібних дій збільшують біль і травми дітей, які, можливо, уже зазнали горя та потребують захисту. Система правосуддя, дружнього до дітей, приносить полегшення і відновлення, вона не завдає додаткового болю і труднощів, вона не порушує прав дітей. Передусім усі діти віком до 17 років — якщо вони є стороною в розгляді, потерпілим, свідком або злочинцем — повинні отримувати вигоду від підходу «діти передусім».

Системи правосуддя, дружнього до дитини, обстоюють інтереси дітей, пропонують їм допомогу компетентних професіоналів (суддів, співробітників правоохоронних органів, соціальних і медичних працівників, захисників прав дитини, батьків і вихователів), які обмінюються методологією з метою удосконалити свою повсякденну практику в найкращих інтересах дітей. Прийняття Керівних принципів правосуддя, дружнього до дітей, є значним кроком уперед. Для досягнення практичних результатів першорядне значення має пропагування, поширення і моніторинг керівних принципів, вибудова саме на них політики із цього питання на націо-

нальному рівні. Основні міжнародні партнери (Європейський Союз і ЮНІСЕФ) уже беруть участь у поширенні цих принципів: 47 держав — членків Ради Європи прийняли керівні принципи правосуддя, дружнього до дітей, як обіцянку справедливості та дружби для кожної дитини [1—2].

Керівні принципи спрямовані на забезпечення того, щоб під час таких розглядів усіх прав дітей (зокрема, прав на інформацію, представництво, участь і захист) неухильно дотримували з урахуванням рівня зрілості й розуміння кожної конкретної дитини, а також обставин справи. Дотримання прав дітей не повинно ставити під загрозу права інших зацікавлених сторін.

Розгляньмо далі докладніше деякі керівні принципи.

Безпосередня участь у процесі

Слід поважати право всіх дітей на отримання інформації про свої права, на отримання відповідних способів доступу до правосуддя та на консультування, а також право на те, щоб бути почутими під час розглядів, що стосуються або впливають на них. Це має на меті надання належної уваги думці дітей з урахуванням їхньої зрілості та будь-яких труднощів спілкування, яких вони можуть зазнати. Принцип участі започатковано для того, щоб діти мали право висловлювати свою думку з усіх питань, які зачіпають їх; він є одним з керівних принципів Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини [3]. Хоча це не означає, що їхньої думки завжди дотримуватимуться, принципи вимагають,

щоб думку дітей розглядали серйозно і з належною повагою, залежно від їхнього віку, зрілості й обставин справи, з урахуванням процесуальних норм національного законодавства.

Дітей слід уважати повноцінними носіями прав, вони повинні мати право реалізовувати всі свої права так, щоби зважали на їхню здатність сформулювати власні погляди, а також обставини справи. Посилання на термін «здатна сформулювати власні погляди» [3—4] не слід розглядати як обмеження: швидше, це обов'язок органів влади повною мірою оцінити здібності дитини, наскільки це можливо.

Дотримання найкращих інтересів дитини

Держави мають гарантувати ефективне здійснення прав дітей, щоб їхні найкращі інтереси розглядали в поєднанні з іншими правами дітей, наприклад, правом бути почутою, правом на захист від насильства, правом не бути розлученою з батьками тощо [3]. Комплексний підхід має стати правилом.

Під час оцінювання інтересів залучених або постраждалих дітей необхідно:

- приділяти належну увагу їхнім поглядам і думкам;
- повсякчас дотримувати всіх інших прав (на гідність, свободу та рівне поводження);
- застосовувати комплексний підхід для належного врахування інтересів усіх сторін (зокрема, психологічний і фізичний стан, правові, соціальні й економічні інтереси).

Інтереси всіх дітей, які беруть участь у тій самій процедурі або справі, слід оцінити окремо та збалансувати для узгодження можливого конфлікту інтересів дітей.

Судові органи мають кінцеву компетентність і відповідальність за прийняття остаточного рішення, а держави-членкині мають (за потреби) спрямувати спільні зусилля на створення міждисциплінарних підходів із метою оцінити найкращі інтереси дітей під час процедури, пов'язаної з ними.

Гідність

До дітей слід ставитися з обережністю, чутливістю, справедливістю та повагою під час будь-якої процедури або справи, приділяючи особливу увагу їхній особистій ситуації, добробуту та конкретним потребам, а також з повагою до їхньої фізичної та психологічної недоторканності. Так необхідно ставитися до них незалежно від того, як саме вони реагують на судовий або несудовий розгляд чи інші заходи, а також незалежно від їхнього правового статусу й потенціалу під час будь-якої процедури або справи. Повага до гідності є однією з основних вимог прав людини, що є підґрунтям багатьох чинних правових документів [5]. Хоча різні положення Керівних принципів ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів мають істотне значення у цьому контексті, особливу увагу слід звернути на твердження, що *«кожна дитина є унікальною і цінною людиною, і, відповідно, її особиста гідність, особливі потреби,*

інтереси і особисте життя повинні поважатися і захищатися» [5].

Дітей не можна піддавати катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, ставленню чи покаранню.

Захист від дискримінації

Права дітей мають бути забезпечені без жодної дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри або етнічного походження, віку, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, соціально-економічного стану, статусу одного з їхніх батьків або обох батьків, належності до національних меншин, майнового стану, народження, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності або іншого статусу. Щодо конкретного питання «раси» Європейська комісія Ради Європи проти расизму та нетерпимості (далі — *ЕКРН*) відкидає теорії, засновані на існуванні різних «рас», оскільки всі людські істоти належать до одного виду. Водночас *ЕКРН* застосовує цей термін для того, щоб гарантувати, що тих осіб, яких найчастіше помилково сприймають як належних до «іншої раси», не виключали зі сфери надання захисту, передбаченого законодавством.

За потреби слід гарантувати конкретні засоби захисту й допомоги дітям, які перебувають у більш уразливому становищі (наприклад, дітям мігрантів, дітям-біженцям, безпритульним дітям, дітям без супроводу, дітям-інвалідам, дітям вулиці та дітям, які перебувають у спеціалізованих закладах тощо).

Іншим важливим чинником дискримінації в галузі прав дітей є вік і дієздатність. Дуже маленькі діти або діти, які залишилися без повної здатності здійснити свої права, також є носіями прав. Для цих дітей потрібно розробити альтернативні системи представництва для уникнення дискримінації.

Верховенство права

Принцип верховенства права має повною мірою стосуватися як дітей, так і дорослих. Верховенство закону передбачає, зокрема, фундаментальний принцип, що кожна людина несе відповідальність відповідно до чітко визначених і чинних законів та має закріплені права. Цей принцип застосовують незалежно від віку, тому держави-членкині мають поважати й підтримувати основні права всіх осіб, включно з дітьми. Застосування верховенства права щодо дітей потребує, зокрема, дотримання права на презумпцію невинності та права на справедливий судовий розгляд (права на незалежну юридичну допомогу, ефективний доступ до адвоката або іншої установи чи особи, яка відповідно до національного закону відповідає за захист прав дітей, та ін.).

Елементи належної правової процедури (принципи законності та пропорційності, презумпція невинності, право на справедливий судовий розгляд, право на юридичну допомогу, право на доступ до судів і право на апеляцію) слід гарантувати для дітей так само, як і для дорослих; їх не можна зводити до мінімуму або забороняти під приводом кращих інтересів дитини. Це

стосується всіх судових і позасудових або адміністративних розглядів. Діти також повинні мати право на доступ до відповідних незалежних та ефективних механізмів розгляду скарг.

Для дітей принципи «немає злочину без закону, що передбачає його» і «немає покарання без закону, що визначає його» так само чинні, як і для дорослих, і є наріжним каменем системи кримінального права демократичної країни [3]. Проте, коли йдеться про боротьбу з антигромадською,

хоча й не кримінальною, поведінкою дітей, у низці держав-членкинь спостерігається тенденція до застосування далекосяжних заходів, включно з позбавленням волі. У деяких країнах основні принципи права в кримінальних справах не застосовують до дітей так само, як до дорослих. Дітей, як і раніше, карають за так звані статусні правопорушення (не визначені як злочини в законодавстві дії, які залишаються безкарними, якщо їх скоює дорослий) [6].

Перелік джерел посилання

1. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child friendly justice (Adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 at the 1098th meeting of the Ministers' Deputies) / The Council of Europe : web. 12 p. URL: <https://www.justice.gov.sk/dokumenty/2021/05/Guidelines-child-friendly-justice.pdf> (дата звернення: 28.08.2025).
2. ENOC Annual Conference (Strasbourg, 7th-9th October 2010) / ENOC. Council of Europe : web. 30 p. URL: https://enoc.eu/wp-content/uploads/2015/01/2010_Strasbourg_Annual_Conference_Report.pdf (дата звернення: 28.08.2025).
3. Конвенція про права дитини : схвал. Генасамбл. ООН 20.11.1989 р. (зі змін. та допов.) ; ратифік. Постановою ВР України від 27.02.1991 р. № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 28.08.2025).
4. 2021 UNHCR Best Interests Procedure Guidelines: Assessing and Determining the Best Interests of the Child / UNHCR : web. 2021. 194 p. URL: <https://www.refworld.org/unhcr/unhcr-protection-manual> (дата звернення: 28.08.2025).
5. Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів : прийнят. резолюц. ЕКОСОП від 22.07.2005 р. № 2005/20. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54 (дата звернення: 28.08.2025).
6. Child Rights International Network : web. URL: <http://www.crin.org> (дата звернення: 28.08.2025).